

Jobboldal, baloldal, lomboldal

KIVEZETÉS AZ IRODALOM KÖRNYEZET- ÉS KLÍMAPOLITIKÁJÁBÓL

„Az irodalom klímapolitikái”-ban¹ a ’politika’ terminus a viszonyítási pont grammatikailag és kutatómódszertanilag egyaránt. Ezzel kérdezzük rá a másik kettőre: minek a politikája?, illetve milyen politikája? Amennyiben kutatás közben a politikai cselekvést fogadjuk el a gyakorlat paradigmájaként, akkor ezen belül igyekszünk mindent megragadni: klímaválságot és irodalmat egyaránt. Vajon – a klímaváltozásnak nemcsak a kontextusában, hanem egyúttal az *idejében* is – tartható-e ez a tájékozási stratégia? Tanulmányomban Sirokai Máttyás *Lomboldal* című verskísérleteit² tájékozási gyakorlatokként vizsgálom, és arra vagyok kíváncsi, hogy amennyiben nem csak a jobb- és baloldal vagy általában a politikai cselekvés terének újrafelosztásai, milyen alternatív tereket nyitnak meg a környezettel teremtett kapcsolatukban, és miként relevánsak a globális klímaváltozásra adott aktív válaszként. El kell döntenünk, hogy az ökokritikát a korábbi kritikák kiterjesztéseként fogjuk-e fel a környezeti problémákra, vagy a korábbi kritikákat is érintő fordulatként. Maradhat-e a társadalomtörténeti, politikai és kultúratudományos beállítódás az ökokritika alapja,³ vagy szükség van a környezettel és egymással teremtett alternatív kapcsolatok kísérleteinek előtérbe állítására, *különösen* a művészi, esetünkben irodalmi gyakorlatok kutatása közben, avagy azok kutatása közben *is*. Ennek megvitatása lehetne egyik újdonsága a klímaválságra irányuló kortárs humántudományos vizsgálódásnak.

Terry Eagleton nyomán⁴ Greg Garrard az irodalomtudományt retorikai vizsgálatként tartja illetékesnek a környezeti problémákról folyó vitában.⁵ Az ökokritika innen nézve annak feltárására irányul, hogy szövegek vagy kulturális produktumok miként vannak felépítve bizonyos politikai eredmények elérése érdekében; megmutatja, hogy szervezésük, elrendezésük és a kialakított formák milyen hatásokat váltanak ki konkrét helyzetekben bizonyos olvasókban. Könyvének bevezető fejezetében (*Beginnings: Pollution*) Garrard ilyen megközelítésben vizsgálja Rachel Carson 1962-ben megjelent *Silent Spring* című ökológiai kezdeményezését,⁶ rámutatva a keretül hasz-

¹ Utalás az Magyar Irodalomtörténeti Társaság Összehasonlító Irodalomtudományi Tagozatának azonos című online konferenciájára, mely az SZTE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék szervezésében 2020. október 9–10-én valósult meg. A tanulmány első változata itt hangzott el.

² Sirokai Máttyás: *Lomboldal*, Jelenkor, Budapest, 2020. (A szövegben zárójelben szereplő oldal-számok minden esetben erre a kötetre vonatkoznak.)

³ Lásd pl. Greg Garrard tipológiáját az „öko retorika” (az ember és természet viszonyát medáló strukturális metaforák és mítoszok retorikai vizsgálata), heideggeri öko filozófia, öko feminizmus, szociális ökológia, öko marxizmus álláspontjairól. – Greg Garrard: *Ecocriticism. The New Critical Idiom*, Routledge, London, New York, 2004, 16–32.

⁴ Terry Eagleton: *Literary Theory: an Introduction*, Basil Blackwell, Oxford, 1996, 205.

⁵ Greg Garrard: *Ecocriticism. The New Critical Idiom*, 7–9.

⁶ Rachel Carson: *Silent Spring*, Penguin, London, 1999. (First published in 1962.)

nált költői példázat meggyőző szerepére, a John Keats ötletadó poémájára hivatkozás retorikai fogására és a pásztorköltészet műfaji hagyományának hasznosítására, továbbá annak a társításnak a hatására is, amely a rovarirtó szerek hosszú távú mellékhatásainak veszélyét a radioaktív hulladékok akkoriban allergikus aktualitásához kapcsolja. Így jutunk el a szennyeződés strukturális metaforájának egy módosított változatához, mely hozzájárult Carson könyvének az állami hatóságokat is mozgósító befolyásához.

A környezetvédelmi diskurzus ezekhez hasonló retorikai, kulturális, imaginatív vagy ideológiai kontaminációjának kimutatása ma is egyik fő sodrásirányát képezi az ökokritikai vizsgálódásnak. Magyar nyelvterületen talán Hódosy Annamária munkái kapcsolódnak legkövetkezetesebben ehhez a törekvéshez, különösen a környezetvédelem populáris kultúrában kialakuló alakzatainak az ökofeminizmus szempontjait előtérbe állító elemzéseiben.⁷ Az ilyen megközelítés nyilvánvaló ideológiakritikai tétjének elismerése mellett két fenntartás készítené arra, hogy az ökokritikai tájékozódásban megpróbálják túlmenni ennek a paradigmának a lehetőségein. Az egyik az ember és a nem-emberi környezet kapcsolatát is magukba foglaló terekhez kötődik: például a retorikai műveletek kulturális teréhez vagy a társadalomtörténeti kontextusok teréhez. Vajon kielégítően kutatható-e az ember és a több-mint-emberi közötti találkozás, ha ezt eleve egy kulturális, technológiai vagy társadalmi térbe helyezzük, és ettől kezdve kizárólag az itt szerzett/szerezhető jártasságok szerint tájékozódunk a felmerülő kérdésekben?

A másik fenntartás a kritikai vizsgálatnak ahhoz a gyakori kimeneteléhez fűződik, amely segít ugyan óvatossá lennünk a leleplezett strukturális metaforákkal, imaginatív alakzatokkal vagy ideológiákkal szemben, de nemigen tud olyan alternatívát kínálni, amely a környezettel teremtett gyakorlati kapcsolatunk alakításában vagy újratanulásában segíthetne. Hódosy Annamária meggyőzően érvel, mikor igyekszik megmutatni, hogy „a nyugati kultúra domináns természetképzeteinek alakulása jól leírható annak a mintájára, amit a pszichoanalízis az egyén pszichoszexuális fejlődéséről mond el”,⁸ de a vizsgált szövegbeli és képi ábrázolások pszichoszexuális fantáziaprojekcióinak kimutatása az ember-természet kapcsolatot egy pszichoanalitikus szubjektum-paradigma terébe vetíti, ami azzal jár, hogy a kutatás csak a pszichoszexuális fejlődés fantáziaképei révén ábrázolt környezet vizsgálatára terjed ki. Pedig a környezet nemcsak ábrázolt, hanem tényleges is, és Jeff Malpas⁹ szerint konkrét helyekként legalább annyira befolyásolja ottani aktivitásunkat – az írás, olvasás vagy filmforgatás kulturális aktivitásait is beleértve –, mint ahogy a pszichoszexuális fejlődés fantáziaalakzatai befolyásolják a környezeti retorikánkat.

De még a Lawrence Buell-féle „kölcsonös konstrukciónak”¹⁰ ez az egyensúlyozó koncepciója sem megnyugtató, hiszen a Másikkal találkozást, és az egymás társasá-

⁷ Hódosy Annamária: *Miért estünk ki az Anyatermesztet lány öléből? A környezeti retorika látens tartalmai*, in *IMÁGÓ Budapest: pszichoanalízis, társadalom, kultúra*, 2017/6 (1). 91–110.

⁸ Uo. 94–95.

⁹ Jeff Malpas: *Place and Experience: A Philosophical Topography*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999; Jeff Malpas (ed.): *The Place of Landscape. Concepts, Contexts, Studies*, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, London, 2011.

¹⁰ Lawrence Buell: *Writing for an Endangered World: Literature, Culture, and Environment in the U.S. and Beyond*, The Belknap Press of Harvard UP., Cambridge, 2001. 6.

gában kikísérletezett kapcsolatteremtést eleve a *konstrukció* mozgásterére korlátozza. Ideje lenne azt is figyelembe vennünk, ami a korábbi kritikai gyakorlatok (retorikaelmélet, politikai filozófia, feminizmus) paradigmaticus terein kívül történik/történhet a környezetünkkel teremtett kapcsolatunk (újra)tanulásakor. Hódosy Annamária tanulmánya ezzel a konklúzióval ér véget: „Az ökológiai problémák felszámolásának, úgy tűnik, vagy nem a Természet és az Anyaság kapcsolatának felélesztése az útja, vagy a természettel asszociált nőiség egy olyan új felfogására van szükség hozzá, amelyre még nem volt példa.”¹¹ Ha szigorúan vesszük ezt a követelményt, akár az ökopszichoanalízisen vagy a genderelméleten is túlmutathat. Szerintem az ökokritikában is azok a kísérletek a legizgalmasabbak, amelyek a korábbi kritikai gyakorlatokhoz képest is fordulatot hoznak – s amelyekre sokáig azért *nem volt példa*, mert kutatóként nem merészkedtünk ki a domináns kritikai gyakorlatok paradigmaticus tereiből. Ezek közé sorolom például Roy Scranton *Learning to Die in the Anthropocene* című javaslatát¹² vagy az affektív ökokritika kezdeményezéseit,¹³ és a továbbiakban magam is egy *ökoritmológiai* alternatívát kínálok.

Vers és terepkönyv-gyakorlat

Ha Sirokai Mátyás prózaverskötetét a politikai tájékozódás szempontjai, beállítódása, figyelmódja és gyakorlata felől olvasnám, megtagadnám annak kísérleti igényeit. Ez a kötet meghív a fejet a test fölé emelő testtartás, a térérzékelés, az egyhegyű figyelem, a testfelépítés és/vagy arcméleket kulturális mintázatainak meghaladására a *növénylés* gyakorlatai révén. A tét azonban nem az ellenállás, az innováció vagy az egyedi/egyéni performancia, hanem a kapcsolatteremtés lehetőségei: fákkal. A *lomboldal* annyit tesz, hogy kiszállok a vele annyiszor szembeállított kulturális, politikai és társadalmi oldal elkülönülés-gyakorlataiból, és ezúttal mind a növények, mind az emberek társaságát a növénylés ritmusaira hangolódás révén fedezem fel.

„oda, ahol ézt írom, senki nem léphet be / oda bárkit magammal vihetek” (*Lomboldal*, 44) – írja Sirokai, mert egy versgyakorlat közös mozgásterébe csak gyakorlással találhatunk. Ezt kutattuk a legutóbbi *Terepkönyv*-tábor kísérleteiben 2020 szeptemberében Sztánán¹⁴ – a versolvasás és a kötél tánc között. A *Lomboldal* című kötet versei olykor csupa gyakorlati gesztusból állnak össze: azok ritmusává. Például fejen állással széttárt karokkal (uo. 46) vagy kötél táncá fák között kifeszített kötélén (uo. 41). A *Terepkönyv*-táborban ezekre bíztram a „bevezetést” az irodalmi írás és olvasás kifinomult és intenzív figyelemgyakorlataiba. Azt mondtam a hallgatóknak, hogy nem tartok

¹¹ Uo. 108–109.

¹² Roy Scranton: *Learning to Die in the Anthropocene. Reflections on the end of a civilization*, City Lights Books, 2015.

¹³ Kyle Bladow, Jennifer Ladino (eds): *Affective Ecocriticism*, University of Nebraska Press, Nebraska, 2018.

¹⁴ Kutatásom kísérleti irányaként 2000 óta szervezek *Terepkönyv*-táborokat egyetemi hallgatóknak Erdélyben, Magyarországon és Finnországban. A legutóbbi Sztánán, 2020. szept. 25–27-én került sorra. A táborok gyakorlatainak leírását lásd Berszán István: *Terepkönyv. Az írás és az olvasás rítusai - irodalmi tartamgyakorlatok*, Koinónia, Kolozsvár, 2007, vagy azok rövid bemutatását: Berszán István: *Terepkönyv-gyakorlatok*, in Demeter József (szerk.): *A Kárpát-medencei tehetség gondozás jó gyakorlatai*, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, Budapest, 2012, 23–40.

előadásokat, mint az egyetemen: azért jöttünk a *Terepkönyv*-táborba, hogy kísérleti kutatást folytassunk az irodalmi írás és olvasás mozgástereiben. És nemcsak azért választottuk Sztánát, hogy dekoratív környezetünk legyen, hanem hogy ezt a helyet, ezt a környezetet egyenrangú résztvevőként vonjuk be az irodalmi írás- és olvasásgyakorlatokba, ami csak úgy lehetséges, ha az irodalmi írás- és olvasásgyakorlataink egyenrangú résztvevőként vonódnak be ennek a környezetnek a történéseibe.

A kiválasztott Sirokai-versek mellé odaírtam a kísérleti kutatás egy-egy tárgyát, és arra kértem a hallgatókat, hogy olvasáskísérletek közben a verseket faggassák ezek mibenlétéről. A fejen állás versgyakorlata mellé ez került: *gyakorlati gesztus*. A bálványfa felé tartó kötélánc mellé az, hogy *kapcsolatteremtés*. A gyakorlatok helyéről szóló vers mellé – amelyet már idéztem, és amely ezzel kezdődik: „oda, ahol ezt írom, senki nem léphet be / oda bárkit magammal vihetek” – a kísérleti kutatásnak ezt a tárgyát illesztettem: *mozgástér*. Miután többször elolvastuk a verseket, életbe vágó gyakorlati kérdésekről beszélgettünk: hogyan van a tenyér a talajra merőlegesen?, hogyan egyenesíti ki a könyökét, aki a törzsünk elágazásait a fákéhoz közelítő feállásban ott tart, hogy felemelte tenyerét a földről és tíz ujjon támaszkodik?, és hogyan csúsztatja a törzsével párhuzamos irányba? Minden vers ezekhez fogható, kifinomult figyelemgyakorlatokra hív meg, csak nem ugyanazokra. És oda, ahová magával visz, csakis ezeknek a precíz figyelemgesztusoknak a begyakorlásával és ritmussá hangolásával juthatunk. Tudok érvelni emellett, de a kutatás következetességéhez ezúttal az is hozzátartozik, hogy nem helyettesíthetem érveléssel a precíz figyelemgesztusok eltalálását és ritmussá hangolását; amennyiben valóban érdekelnek az irodalmi írás-olvasás gyakorlatai, azokat kísértetiesen is el kell végezniem.

Mínthogy egy erdő mellett voltunk, kerestem egy kitört, de a levegőben fennakadt törzset, amelyen egy ugyancsak ott talált hosszú rúddal, mezítláb egyensúlyoztunk végig, majd két élő törzs között kifeszített dupla kötélén folytattuk a figyelemgyakorlatot. Világossá vált, hogy a versgyakorlatok is ugyanúgy kísérleti kapcsolatteremtéssel közelítenek a fákhöz, ahogyan mi éppen.

1. kép: egyensúlygyakorlat fatörzsön

2. kép: egyensúlygyakorlat fatörzsön

3. kép: egyensúlygyakorlat fák közt kifeszített kötélén

Megkeresni az egyensúlyt a kötélén, ahol először mindkét lábunk bizonytalanul ingott, vagy végigmenni a kitört és levegőben fennakadt fatörzs ereszkedőin és kaptatóin, majd megfordulni rajta az egyensúly megtartásával – ugyanolyan intenzív figyelemgyakorlatok, mint a versírás, versolvasás, melyben kísérleti kapcsolatot keresünk a fákkal.

A talpak alá simuló kötél, a jelen húrjának e darabja, amelyen minden mozdulat a pillanaté, ez a húr éppúgy leveti magáról azt, aki gondolatban a múltba merül, mint azt, aki a jövőbe kíváncsodik. Aki azonban képes figyelmével a jelenben maradni, megteheti, hogy nem előrelépked, hanem hátra, egy bálványfa felé indul el.

Ahogy a kötéláncos a bálványfát, úgy a fa is érzékeli a felé egyensúlyozót, akinek mozdulatai a kötélén keresztül továbbterjednek ágai és gyökerei felé. Együtt hajlik és leng a kéregtelen, törekeny testtel, kitért karokkal egyensúlyozva a bolygó forgásának szédületében. (*Lomboldal*, 41.)

Mivel a talpak alá simuló kötél nemcsak térbeli, hanem egyben időbeli húr is, ahol minden mozdulat a jelen pillanaté, a hátrafelé lépkedés a bálványfa felé a törzsfajlódás léptékével mérhető visszafele tartás (is) az időben. Nem történeti reflexióként, hanem gyakorlatilag: homo sapiensként a *növénylés* felé. A terepgyakorlatunk sokat segített az olvasásban: amikor az első vállalkozó megindult rúdijával a fatörzsön, mindenki elhallgatott, és akárcsak az egyensúlyozó, intenzív, jelenben megtartó figyelemmel követtük a gyakorlat mozdulatait – nem megfigyelőként, akik majd reflektálni fognak a látottakra, hanem inkább az ideg- és izomrostjainkkal, miközben vártuk, hogy sorra kerüljünk a fatörzsön egyensúlyozásban. Utána sokkal jobban ment a jelen húrján egyensúlyozás nyomtatott versek olvasása közben is. Kiderült, hogy nem távoli analógia van a kettő között, hanem ugyanolyan intenzív gyakorlás: fákkal.

Következett Nádas Péter elbeszélésművészete, a sarazás megtanulása egy hajdani kéz – tenyérrel adott – útmutatásai révén: „Amint megtettem az első mozdulatokat, s kenni kezdtem a tenyeremmel a finom, de idegen illatú sarat, a tenyerem csúszása alatt éreztem meg azt az ismeretlen kezet, amely ezt a szénapadlást évekkkel, évtizedekkel ezelőtt rendesen és szakszerűen fölsarazta. Miként egy őskori lelet. Csúszott a tenyerem a tenyerének negatívján. Tenyerem párnája tenyerének helyére illeszkedett. Libabőrös lettem e régvolt tenyérpárna érzékelésétől. Mentem utána. Előtte még a szomszédaimat faggattam, miként kell csinálni, de tőle tanultam meg, aki előttem megcsinálta. A tanulásnak ilyen mélységesen mély élményével még soha nem ajándékozott meg a sors. Boldog lettem tőle és elővigyázatos. Azon voltam, hogy úgy tegyem a dolgom, amiként ő is tenné. A tenyeremmel tettem eleget annak az útmutatásnak, amit a tenyerével adott, és ez lett a műveletről, s ezáltal az életéről való tudásom.”¹⁵

A gyakorlat *Terepkönyv*-beli címe „*Tanulj ráhagyatkozni az olvasmánybeli készítetésekre!*”, és ez a feladat: „úgy kövesd Nádas Péter írásgyakorlatainak figyelemgesztusait, ahogy a tenyér követte az egykori tenyeret a sarazásban”.¹⁶ Utána úgy kérdeztünk egymástól, mint gyakorlótársaktól: életbevágó gyakorlati kérdéseket, mint aki a kéztámasz nélküli fejjállást próbálja éppen. Egy háromnapos gyakorlótáborban az utóbbival még nem kísérleteztünk, ahogy a hegymászást sem a Mount Everesttel kezdik, és minden bizonnyal Sirokai Mátyás sem rögtön ezzel kezdte az Instagramon követhető gyakorlatait.¹⁷ Nemcsak a támasz nélküli fejjállás megtanulása, hanem a verskísérletek olvasói elvégzése végett is be kell járnunk a precíz figyelemgesztusoktól és azok ritmusaitól bennünket elválasztó gyakorlati távolságot. Például az organikus vagy többhegyű figyelem kísérletei közben, amikor a lábunkkal, tenyerünkkel, lélegző bőrünkkel tanulunk figyelni:

¹⁵ Nádas Péter: *Évkönyv*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1989, 95–96.

¹⁶ Berszán István: *Terepkönyv*, 35–38.

¹⁷ A felvételeket lásd itt: <https://www.instagram.com/p/CBV7ibihXl5/?igshid=to7lman2ltot>.

Az egyhegyű figyelem és a sokhegyű test ellentmondását feloldhatjuk, ha a test elágazásain keresztül visszaállítjuk az agy eredeti, sokhegyű struktúráját. Ha a test fejközpontú tengelyét kibillentjük függőleges egyensúlyi állapotából, és a négy végtagra ereszkedve játszani kezdünk a gravitációs középponttal, akkor a differenciáltabb súlyeloszlással párhuzamosan létrejön a figyelem többretű eloszlása is. A négy végtagon keresztül vezet az út a figyelem elágazó ösvényeinek kertjébe.

A többhegyű figyelem elérésében segítségül hívhatók állat-, majd növényvizualizációk is, amelyekkel a törzsfajlás kútjába ereszkedve egykori testrészekre és különös alakzatokra emlékezhetünk. Ha az agy eredeti, sokhegyű struktúrája helyreáll, az élővilágot többé már nem mint valami tőlünk különállót érzékeljük, sokkal inkább úgy, mint uszonyaink, csápjaink és ágaink folytatását. A növényeken át vezet az út az organikus figyelem vadonjába. (*Lomboldal*, 14.)

A folytonosság ott és akkor adódik, ahol és amikor emberi és nem-emberi gesztusrezonanciáiban a figyelemcsápok összeérnek. Retorikai műveletek sora vagy politikai állásfoglalás nem teremtheti meg ezt a kapcsolatot, csak az intenzív gyakorlás – fák társaságában. A kísérleti kutatásunk tárgyaként megnevezett *intenzitás* mellé a feladatlapon ez a Sirokai-vers került: „Egyetlen fa is elég az önkívülethez. De az erdő!” (uo. 6.) A *Terepkönyv*-táborban úgy is fejlesztettük a többhegyű figyelmet, hogy a résztvevők egy éjszakai néma túráról szóló elbeszélés néma narrátorát követték az erdőben, ösvény és lámpa nélkül, körülbelül másfél órán át. A test minden elágazásának figyelni tanulása életbevágó gyakorlati kérdéssé vált: látni a talppal, figyelni a karokból font kötél megfeszülésére a meredek árok oldalán ereszkedéskor (hogy mikor készlet ez a kötél megállásra, és mikor teszi lehetővé a tovább ereszkedést). A néma éjszakai együttbarangolás jól olvashatóvá tette, mennyi minden van, „ami át-lépni készlet a szavakon” (uo. 33, az én kiemelésem); nem az érvelést elhárító ezotterikus ködökbe, hanem – akár a kötetben megidézett, meditáló zen buddhisták vagy a szemlélődő keresztény ima gyakorlói¹⁸ esetében – kifinomult, precíz gesztusokba.

Faiskola nem csak fának

Sirokai Máttyás verseskönyve növénylés-gyakorlatok sorozataiból áll, a nehézségi sorrend, illetve a tanulás optimalizálásának egyéb szempontjai és tapasztalatai szerint elrendezve. Az öt sorozat mindegyike kilenc gyakorlatot ajánl. Gesztusaik, mozdulataik megnevezéséhez gyakran kapcsolódnak az ‘amikor’ és ‘ahogyan’, melyek egyfelől az éppen történő, tehát gyakorlás révén követett kísérletekre vallanak, másfelől viszont azt is jelzik, hogy a tét nem a mozgásterünk leszűkítése ezeknek a gyakorlatoknak a ritmikai dimenzióira, hanem civilizációsan aktuális gyakorlataink ezekkel kibővítése vagy kitágítása, majd a szerzett tapasztalatok figyelembevétele gyakorlati tájékozódásunk alakításában. A verssorozatok a globális környezeti válság konkrét helyzetében aktualizálják, illetve a növénylésben alkalmazzák a zen buddhista hagyó-

¹⁸ Például Jálcs Ferenc: *Szemlélődő lelkigyakorlat. Bevezetés a szemlélődő életmódba és a Jézus-imába*, L'Harmattan, Budapest, 2014 [1994].

mányt, mely annyiban a keresztény hagyományt is megidézi, hogy mindannyiszor a domináns, világi gyakorlatok ellenében mutatja meg a szabaduláshoz vezető „keskeny utat”.

Az első sorozatot „bemelegítő” előkészületeknek is nevezhetjük, melyben a méztláb járás, négykézlábra ereszkedés vagy a légzésgyakorlatok a test- és térérzékelés izgalmas lehetőségeit nyitják meg, így vezetnek „az organikus (értsd: a test elágazásainak megfelelően több hegyű) figyelem vadonjá”-ba (14), ahol mindenekelőtt a környezet érzékelése változik meg: „az élővilágot többé már nem mint valami tőlünk / különállót érzékeljük, sokkal inkább úgy, mint uszonyaink, / csápjaink és ágaink folytatását.” (uo.) Pedig egyelőre csak nézzük a fákat vagy felidézzük őket, csakhogy a számunkra domináns érzékhez kapcsolódó gyakorlatainkat másféle nézni és látni tanulással egészítjük ki: nemcsak fejen hordott koronadísznek, hanem arcnak látjuk egy nyírfá *sokszemű lombzatát*. Ehhez az arcészlelésünknek is változnia kell. Már nem egy megkülönböztethető identitásalakzatot keresünk, hogy az arcok egymáshoz viszonyított sokféleségét ismerős és ismeretlen arcokra tagolhassuk, hanem arra igyekszünk, hogy a legközelebbi, gyakran látott társ arcát is összetettségének valóságában pillanthassuk meg: „Egy lombszerkezet annyira összetett, hogy a szem sosem / találkozik kétszer ugyanazzal a látvánnyal.” (12)

A második kísérletsorozat (mozgás)terek közötti átjárásokkal egészíti ki az észlelés újratanulását. Belépni egy fa terébe és idejébe – ez válik a vágyak, kérdések, kételemek és próbálkozások tétjévé, egészen a fává változás kísértéséig merészkedve. A versek nem ennek sikerét bizonygató tézisek, egyszerre kap helyet a vonzódás és a megtorpanás, de már eldőlt, hogy megpróbáljuk, és ez nemcsak elvi döntés, hanem a fák társaságában ténylegesen zajló ritmusok, melyekbe nemcsak a mi, hanem a fák gesztusai is belejátszanak. A fáramászás gyakorlatai együtt járnak a fák belénk kapaszkodásával, miként a növényi emlékezés bolygónk északi féltekéjének kétszázmillió éves történetével. Törzsük, karjuk, vállgödrük és levéltenyereik a nem-emberi olyan közelségével ajándékoznak meg, melyben a saját, elkülönült arcunk megszűnik sajátnak és elkülönültnek mutatkozni: „A platánóriás vállgödrébe tócsa gyűlt. Sehoh az arcom, tükrén / néhány holarctikus levéltenyér, s az Eurázsia fölött úszó, / montán ég.” (21) De még itt is megmaradnak a kérdések: „Mi hajt a magasba, és miért pont a fákra. Mi a közös bennünk, / elérhetek-e odaig.” (20) És ha már ott vagyok, a közös ezúttal nemcsak a saját viszonyítási rendszer alkalmazása a másokra (hogy a fáknak is van válluk, tenyerük, lombszemük), hanem viszonyítási rendszerünk kibillenése is egy szersmind. A mandulafenyőről fejfel lefele lógva hirtelen ijesztővé válik a lombgyakorlat: „helyet cserél a felső és az alsó világ” (22), ami a figyelmet egyhegyűvé változtató, az egész test fölött trónoló, „lucskos agypók” és „az idegpályák lombkoronája” tekintetében is érvényes.

De aki kiállja ezt a félelmet, átkerülhet odaát, ahonnan magunkat is úgy érinthetjük, mintha valaki más érintene, vagyis a belénk kapaszkodó fák (lomb)oldaláról. „Egy érintésben eltüntetni az érintés árnyékát” (24) annyit tesz, hogy az alsó világ és a felső világ helycseréje akár ki is olthatja az érintésgesztusok egyébként folyamatosan *fenntartott* másikját, a tudatos reflexiót. Mihelyt nem tartjuk *fent*, előfordul, hogy *le-tűnik*. Nem örökre, de ez a *fordulat* felfüggeszti a tudatos reflexió folytonosságának megszüntethetlenségét, és arra is kiterjed, hogy már nem a „gondolkodom” képezi a lét alapját, hogy minden további alakzat gondolatokként mutassa meg ennek a különböző árnyékvetületeit, inkább a reflexív tudat válik az érintés – nem szükségszerű

– árnyékává. Ez a tapasztalat nélkülözhetetlen feltétele a több-mint-emberi környezet terébe és idejébe kerülésnek, illetve a több-mint-emberi környezet terébe és idejébe kerülés óhatatlanul ennek tapasztalatával jár.

A harmadik kísérletsor az egymás közti falakat próbálja meg áttörni, s mint mindig, az akadályokat és az esélyeket ezúttal is gyakorlás közben fedezzük fel. A másikunkhoz eljutásban a szerelem, a gyerekeink iránti odaadás és a fák iránti vonzódás rezonálnak egymásra: „Ahogy a fák gyűrűznek át egymáson, lassú tajtékkal a / dombokra kúszva, mi is úgy léptünk át egymás medrébe, a / földig lassulva.” (26) „Végig húzom a tenyerem a / barázdákon, csendben odasétálok a szemközti tölgyhöz. / Eszembe jutnak a gyerekeim, ahogy a hallgatással teret adok / csobogó beszédüknek. A tenyeremnek még este is kéregillata / van. Lehunyják szemüket, ahogy az arcukhoz érek.” (28) Csábít, hogy az elemi történésekről a gyerekek vagy a fák nyelvén próbáljunk mondani valamit. Nem baj, ha halandzsának tűnik, nem baj, hogyha csak csobogó hangzás, hiszen – „bolongi boló” (29) – ez a rezonancia nagyszerű terepe, ahol hang és élet hullámáram-kapcsolata különösen intenzív. Versírás közben is, amikor az olvasó másikunkhoz áttörés (avagy olvasás közben a fal innenső oldaláról indulva, versíró másikunkhoz áttörés) minden igyekezete „életben tartani egy hangot” (31). Arra rezonálni minden idegsejtünkkel, egész addig és még akkor is, amikor ez önmagunk ellenségévé tesz. Ez az önelvesztő törekvés a másik felé ugyanakkor egyfajta erotikus hallás képességét fejleszti ki, illetve gerjeszti. Az ellenállhatatlan kapcsolat-teremtési vágy mindig más és más rezonanciatapasztalatokban ölt testet: „Van, aki a / fülemülét hallja meg először, van, aki a faj sodrát, ahogy zúgása / újraindul az ölemben.” (27)

De az áttörési kísérletekben az is felmerül, hogy az olyan kapcsolat-teremtő kötődések, mint az 'áttörni', 'önmagunk', 'egymás' – maguk is szavak, melyek révén sohasem kerülhetünk a szavakon túlra. Nem azért, mert a másikhoz átjutás reménytelen, hanem mert az artikulált és artikuláló szavak munkálják bennünk az elkülönülést: „Mintha / lennének falak, mintha nem csupán szavakból épültek volna.” (33) „Mintha lehetne másikunk, amikor mi magunk / is egy szó illúziója vagyunk csupán.” (uo.) Miközben annyi minden van, ami átlépni készlet a szavakon: „egy illat, a test leglágyabb pontja”, „egy mozdulat íve (...), egy falevél átfordulása színéről visszajára” (33). És olykor a szavak is túlsordulnak önmagukon, már nem pusztán szavak, óhatatlanul gyakorlati gesztusok is: hol érintés, hol megszólítás, hol az „érinthetetlenek tánca” (uo.) Amilyen mértékben a másikunkra rezonálunk, úgy rezonálnak a szavak is gesztusokra.

A negyedik kísérletsorozat nyilvánvalóan haladóknak való. Mikor a reflexióból érintésbe átfordulás kezd otthonossá válni, a növénylés egy következő téjtévé az akarat irányítása alól magukat kivonó mozdulatok pillanatai válnak. Amikor egyensúlyra *törekvés* helyett *beáll* az egyensúly, hirtelen önállóvá válnak és „a saját táncukat lejtik tagjaik” (37). Például a fák között kifeszített kötélén, a „jelen húrján”, ahol akarni sincs idő, nemhogy a múltban révedezni vagy a jövőt tervezni. A „valódi séta” odafönt olyan gesztusok tánca, melyeknek nincs szükségük akaratra. Gazdátlanul lebegnek, akár a reflexió nélkül érintő test (a gyermekeké). Nem valami körmönfont doktrína magyarázata szerint, hanem gyakorlatilag: addig nem megy a kötéljárás, míg nem szabadulnak fel a mozdulatok az akarat bárdolatlan és túlságosan lassú vezényszavai alól: itt sokkal kifinomultabb és fürgébb mocnásokra van szükség, mint amilyeneket akarni lehet.

Olyan további gyakorlatok osztoznak ebben a kötéljárással, mint az együtt zenélés (fából készült hangszereken), az együtt táncolás („egy gerincerdő közepén”) és az együtt írás-olvasás, mert miközben jelenné teszik az ősi (magzatkori és/vagy ősten-gerbeli) ritmusokat, ezek veszik át az akarat szerepét: „Amikor egyensúlyba kerülök, már csak a lüktetés marad. Nincs szükség akaratra.” (42) Rancière az ógörög színház karának táncáról és a csecsemők korabeli ringatásáról úgy beszél, mint a társadalmi testület megváltoztathatatlan, minden tagot a maga helyéhez és feladatához láncoló közösségi formáról, illetve ennek – éppen a megszokott ritmus révén – történeti *a priori* számba menő evidenciájáról, melyet azonban az *érzékkelhető* politikai újrafelosztása történetileg érvénytelenít, azaz felülír.¹⁹ Az akarat nélküli ritmus mindig a helyzetet uralók érdekében tartja fenn a társadalmi test(ület) bizonyos módon mozgását, ahol a tagok, akár egymást követő nemzedékeken át is ugyanazt a táncot lejtik.

Csakhogy Rancière *gyakorlatilag* egy közösség politikai osztozásának történelmi ritmusát követi, a ritusokat pedig *reflexíve* ennek ritmikai dimenziójára eső idővetületként. Ehhez képest Sirokai nem politikai, hanem rituális tájékozódást választ a közösségi történelemben: „A mozdulatokon keresztül a testek közösségébe látni. Egy gerincerdő közepén állok.” (43) Itt nincs különbség ilyen vagy olyan osztályrészt kisajátító gerincsoportok között, s ennél fogva a rancière-i és a Sirokai-féle „történet” teljesen más mozgásteremben zajlik – egymásra visszavezethetetlen ritmikai dimenziókban. Abból is látszik, hogy a tereken és az idő lehetőségein (valamin) osztozás vagy a közös mozgástér ritmusában (valamiben) osztozás gesztusrezonanciája eltérő tájékozódási gyakorlatok, hogy amennyiben Rancière filozófiáját következetesen érvényesítjük, az érzékkelhető felosztásának politikai esztétikájából Platón módjára száműznünk kell az akarat irányítása alól magukat kivonó gesztusokat, mert azok veszélyeztetik a művészet *per definitionem* változ(tat)hatatlan politizálását. Ennek megfelelően lehet az irodalomnak sokféle környezet- és klímapolitikája, de az már eldöntött, hogy csakis politikái lehetnek, bármilyen ritmusokra is hangolódna. Pedig Sirokai nem a zöld politika aktivistájaként bír rá bennünket a politikatörténelemből is kimozduló és kimozdító gesztusok követésére, hanem olyan intenzív ritmusgyakorlatok révén, melyekben a fák, illetve egymás társaságát *gazdátlan* – politikai akarattal sem irányítható – mozdulatok pillanataiban fedezzük fel.

Az ötödik kísérlet sor a növénylés magasiskolája, mely a korábbi gyakorlatokban kifejlesztett készségeket és képességeket is magába foglalja, de olyan testi erőt, ügyességet és figyelni tudást igénylő műveletekbe foglaltan, melyeket nem várhatunk el kezdőktől. Ha a vers az energia optimális áramlását lehetővé tevő, nagyon precíz gesztusok pusztá felsorolására szorítkozik, nyilvánvalóvá lesz, hogy nem azok megnevezése a tét, és hogy ezeket a verseket nem elegendő szövegekként olvasni:

Letérdelek, tenyeremet a földre fektetem, homlokkal
érintem a talajt. Feljebb tolom magam, a fejem tetejére
gördülök. Megfeszítem a karomat, a levegőbe emelem a lábam.
Kiegyenesedem. A fejemre helyezem a súlypontom. Befordítom
a csuklóm. Felemelem a tenyerem a földről, tíz ujjal
támaszkodom. Kiegyenesítem a könyököm, a törzsemmel

¹⁹ Jacques Rancière: *Esztétika és politika*. Ford. Jancsó Júlia és Jean-Louis Pierson. Műcsarnok, Budapest, 2009, 11, 15.

párhuzamos irányba csúsztatom. Elengedem a földet. Tenyérrrel a talajra merőlegesen kitérom a karomat. (46)

A műveletek nyelvi megnevezése és elvégzése között olyanszerű a kapcsolat, mint a rádiós sportközvetítő hangja és a futballpályán történő események között. Ha nincs meccs, az izgalom bármilyen fokára hágó hang sem érdekes. A közvetítésnek és a hallgatásnak egyaránt a játék lebilincselő ritmusára kell hangolódniuk, hogy maguk is intenzív történéssé váljanak. Ugyanilyen a kapcsolat sportteljesítmény és a növénylés között. Megállni a fejünkön kéztámasz nélkül nem csak a megfelelő izmok és egyensúlykézségek működése, hanem törzsünk elágazásainak a fákéhoz igazodása is az *agypók* egyre növekvő szövési sebességének hajhászásából a fák lassú életéhez csendesülés közben.

Már nem esünk kétségbe attól, ha ezzel szó szerint a feje tetejére állítjuk a világot. Nyilvánvaló, hogy nemcsak sebességre, hanem lelassulásra is szükségünk van. Ennek egyensúlyát munkálják az erdőbe elvonulás, illetve a fákon és fák közt gyakorlás közben magunkban is felidézett ritmusok: „az a hosszú pillanat, amiben az egyensúlyozás a lebegés érzetét / kelti, s a magzatvíz felé tereli a gondolatokat, a pillanat, amikor / a víz felidézi a nagy víz képzetét, amelyben egykor minden élő / lebegett, a pillanat újra és újra elérkezik, még a megkéssett, / lépcsőházi pillanatokban is.” (37) Ilyenkor nem akarjuk kivonni magunkat a többi teremtmény társaságából egy, ez által elkülönített identitáskonstrukcióba, amely ugyanúgy magába zár, mint technológiai környezetünk. Végre sikerül *keresztülnézni magunkon* (55), s így tovább látni: „Az erdővel borított hegyhát képét eltakaró gondolatok / képzeletbeli párbeszédfoszlányok csupán, melyek képesek ugyan / a hegy arca elé szökni, de a lankák nyugalma hamar / szertefoszlatja őket. (...) a / felhőtornyok esetében a formák állhatatlansága az, ami / emlékezteti a magában beszélőt zavart állapotára” (48).

A magasiskola megtanít erre az állapotra is úgy figyelni, ahogyan a rajtunk kívülre. Elménk zavartságának észlelése annak a jele, hogy megfelelően nyitottak vagyunk:

„Aki képes módosult tudatát megzavart elméje felé fordítani, és / idegenként hallgatni saját, önkéntelen gondolkodásának hangját, / a szavak és indulatok e hullámlocogását, az meghallja az ágak / közt neszező szél dallamát is. Aki képes, az újra átéli a születés / előtti lét mély álmát, az emberi magzat előtudatának üdvét. És / nem akar majd újra megszületni.” (50)

Az ilyen és hasonló (kvázi) vallásos gyakorlatokban mindaddig csak történeti kulturális konstrukciót látunk, míg nem jutunk el ama módosult tudatállapotig. Amint korábban is jeleztem, a Sirokai-versekben megidézett zen meditáció nem az egyedüli hagyomány, amelyben ez fellelhető; ugyanolyan intenzitású lehet a zsidó-keresztény imában is:

„1. Grádicsok éneke; Dávidtól. Uram, nem fuvalkodott fel az én szívem, szemeim sem láttak magasra, és nem jártam nagy dolgok után, erőmet haladó csodadolgok után; 2. Sőt lecsendesítém és elnémítám lelkemet. A milyen az elválasztott gyermek az anyjánál; mint az elválasztott gyermek, olyan bennem az én lelkem. 3. Bíz-zál Izráel az Úrban mostantól fogva mindörökké!” (Zsolt. 131. Károli Gáspár revideált fordítása)

Megzavart elménk egyik biztos tünete, hogy a grádicsokon mindig csak felfele szeretne hágni: a fejlődés, gyarapodás, terjeszkedés irányába. Pedig a kiegyensúlyozott élethez szükség van a grádicsok másik irányára, az önmagunknak állított piederesztálokról leszállás lépcsőmenetére is – növénylésben és/vagy imában. A nyugati felvilágosodás szekularista ambíciói megbillentették ezt a fontos egyensúlyt, és mára már a klíma és az életfeltételek legalapvetőbb rendszerei (atmoszféra, bioszféra, talaj, tengerszint) is billegnek. Módosult tudatállapot nélkül a megzavart elme nem tud egyensúlyba kerülni rituális-szakraális másikkal, és további katasztrofális aránytalanságokba és ritmuszavarokba sodor bennünket. Miként az ima, a fákon vagy a fák közt járás sem szorítkozhat az intellektuális reflexióra. Az érvelés és a gyakorlati kísérletek itt egyaránt az egyensúly megtalálásáról szólnak, ami nem valami homályosan ideális állapot elképzelését jelenti, hanem az elérhető világ elengedhetetlen gyakorlati feltétele az egysejtűektől a homo sapiensig és a tízparancsolattól a szén-dioxid-kibocsátás szabályozásáig.

Politika versus irodalom

Ha arra a kérdésre kívánunk válaszolni, hogy miként relevánsak ezek a versgyakorlatok a globális klímaváltozásra adott aktív válaszként, különbséget kell tennünk a klímaváltozásra adott válasz és a környezettel teremtett kapcsolat között. Az első egy olyan problémára reagál, amely javarészt a környezethez viszonyulásunk következménye. Amíg csak a problémára adunk választ, vagyis egy nem várt következményhez viszonyulunk stratégiailag, a politikai cselekvés lehet a gyakorlat prototípusa (a mi világunkban vitathatatlanul erre is szükség van); de hogyha az élő és élettelen környezetünkkel kell újratanulnunk a kapcsolatunkat, akkor pont az a feladatunk, hogy a politikai és gazdasági gyakorlatainknál tágasabb mozgásterekben szerezzünk jártasságot, s így találjunk ki vagy találjunk vissza a környezet társaságába. Az irodalmi írás és olvasás a második esetben is releváns tud lenni, míg a politika nem. Irodalmi írás és olvasás közben kereshetjük a környezet társaságát, politikai aktivitás közben csak pozíciók viszonyait alakítjuk.

Egymás társaságában lenni közös ritmusokat feltételez, melyeket a gesztusaink skandálnak. Persze hogy a politikában is, csakhogy a politika mindig *valamilyik* ritmust igyekszik érvényesíteni, dominánssá vagy kizárólagossá tenni a többi fölött – a politika sohasem vált ritmust a másik kedvéért. Az irodalmi írás és olvasás ezzel szemben mindig ráhangolódás arra, amit éppen írunk vagy olvasunk. Ezért lenne kár az irodalmi gyakorlatokat is a politika mozgásterére szűkíteni; sokkal nagyobb szükség van arra, hogy az irodalmi gyakorlatok révén (is) meghaladjuk a politikai, illetve gazdasági gyakorlatok mozgásterét a környezetünkkel megtalált közös ritmusok kedvéért. Nem azért, hogy többé soha ne találjunk vissza a politikai és gazdasági gyakorlatok mozgásterébe (politikai és gazdasági akcióinkban ez éppúgy elkerülhetetlen, mint irodalmi írás és olvasás közben a követett/megnyitott ritmusokra hangolódás). Csakhogy a politikai (pl. rancière-i) osztozás vagy a piaci machináció (lásd kultúragazdaságtan, például Martos Gábor művészetfelfogása²⁰) már nem lesz/marad minden közösségi gyakorlat, illetve a több-mint-emberivel irodalmi írás-olvasás (vagy más művészi gyakorlatok) közben teremtett kapcsolat paradigmátikus terévé. (Újra)-

²⁰ Martos Gábor: *Műkereskedelem. Egy cápa ára*, Typotex, Budapest, 2012.

felfedezzük és méltányolni is (újra) megtanuljuk az alternatív mozgástermek gyakorlati redukálhatatlanságát.

Sirokai Máttyás írás-, illetve gyakorlásművészete pont ezt műveli: nem politikai akcióval válaszol a klímaváltozásra, hanem a fák társaságát keresi, és ez lesz a klímaváltozásra adott aktív válaszává. Egy ilyen kísérletet nem lehet politikai mozgalommá tenni, itt olyan gyakorlatokra van szükség, melyekbe a fák vonnak be, melyekbe a fákat vonjuk be. Sirokai növénylésnek nevezi. A növénylés – mint láttuk – gyakorlás-poézis, és ennél fogva konkrét gesztusok, illetve ritmusok tanulása: a test elágazásai-val figyelése, a teljes bőrfelülettel lélegzése, az egyensúlykeresése a fák rugalmas törzsei közt kifeszített kötélén. Nem romantikus képzelet. A neoromantikus irányultság kiegészíteni igyekszik a világot egy elképzelt változattal, a növénylés viszont konkrét gyakorlati tájékozódás ebben a világban: szomszédságunk újratanulása a több-mint-emberivel kapcsolatletteremtési kísérletek révén.

A politikai cselekvés fontos, mert társadalomban élünk, de nem ez az egyetlen vagy a végső cselekvésforma. Mivel fák között is élünk, a növénylést is érdemes, illetve égetően aktuális megtanulnunk, mielőtt örökre elvesztenénk a fák társaságát, akár úgy, hogy mi próbáljuk meg túlélni őket, akár úgy, hogy ők élnek túl bennünket.²¹ A klímaváltozás tünet, a baj a környezettel teremtett kapcsolatunk egyoldalúan gazdasági és/vagy politikai kapcsolatunk. Az irodalom nem a gazdasági vagy politikai cselekvés eszközeként/ katalizátoraként tud hatékony választ adni a klímaváltozásra, hanem a több-mint-emberi társaságának gyakorlati keresésében, rezonancia-kapcsolatok írása, olvasása közben: „amikor magához hív egy fa (...) / amikor a bőrröddel látsz (...) / amikor itt és most, de nincs benne én (...) / amikor önmagát írja / amikor benned folytatódik. (54–56)

²¹ Bodor Ádám *Verhovina madarai* című regényében (Magvető, Budapest, 2011) is ezek a változatok merülnek fel a végnapokkal kapcsolatban, melynek vizsgálatát lásd Berszán István: *Változatok vadkeleti tágasságra. Bodor Ádám harmadik körzet-regényéről*, in *Új Forrás* 2015/8, 19–36.

